

Barcsay Andrea

Jel, motívum, szerkezet, forma és funkció összhangja (fazekas)

 NSZFI
NEMZETI SZAKKÉPZÉSI
ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

A követelménymodul megnevezése:
Népi kézműves vállalkozás működtetése

A követelménymodul száma: 1004-06 A tartalomlelem azonosító száma és célcsoportja: SZT-017-30

JEL, MOTÍVUM, SZERKEZET, FORMA ÉS FUNKCIÓ ÖSSZHANGJA (FAZEKAS)

A magyar népművészetben a népi kézművességgel foglalkozó szakembereknek a jelrendszer ismerete alapvető tudás kellene, hogy legyen.

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

A közelemben megrendezésre kerülő vásárban ismerd fel a néprajz alapfogalmait, szakmád hagyományos motívumkincseit, a funkció-, díszítmény-, forma összhangját.

A népi kézműves mesterek ma már kevésbé vannak tisztában a jelek valódi, ősi jelentéseivel. Igyekezz olyan motívumokat használni az általad készített kézműves terméken, melyeknek ismered a jelentését, vagy legalább tudod a származási helyét.

Készíts motívumgyűjteményt a népi kézműves szakmádhoz.

A népi kézművesek anyanyelvi szintű ismeretként kellene, hogy használják a magyar hagyományos jelrendszert.

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

JEL

A népművészetben fontos alapegység a jel, a jelekből felépített motívum, ezek szerkezete, valamint alapkövetelmény a forma és a funkció egysége. A XXI. század népi kézművesének is ugyanolyan természetesnek kellene lenni, – hogy ismerje és tudja – mi egy-egy motívum jelentése, mint ahogyan ez az elődeink hétköznapijainak része volt. Tudnunk és ismernünk kellene, hogy mit miért használtak a régmúlt mesterei, és épp olyan magabiztossággal kellene nekünk is alkalmaznunk azokat. Ez a mostani idők emberének, és sajnos a népművészeknek is szinte már-már misztikus. Természetesen a hétköznapijainkban ma is használunk olyan jeleket, melyeknek nem tudjuk az eredetét, pl. a rózsák színei, de előszeretettel és biztossággal alkalmazunk. Fontos, hogy a népi kézművesek – bármelyik mesterséget is űzik – törekedjenek arra, hogy minél közelebbről ismerjék a jelek, a motívumok jelentéseit.

A jelekkel, a jelrendszerrel tudományként a szemiotika foglalkozik, melynek nevét a görög szemion szóból származtatják. A jelek többnyire egy nagyobb rendszerben kapnak jelentést. Egy konkrét nyelv szavainak és kifejezéseinek például abban az adott nyelvben van jelentése, és csak azért van jelentésük, mert az adott nyelv szerkezetében bizonyos rendeltetésük, használati szabályuk van. Természetesen vannak olyan jelek, melyek – nyilván egy közmegegyezés miatt – mindenki számára egyértelműek és érthetőek egy körjük kiépült rendszer nélkül is.

1. ábra. A mindenki számára ugyanolyan jelentéssel bíró jin és jang jel

A magyar nép hiedelemvilágában is találkozhatunk nagyon sok jellel, előjellel, amelyek befolyásolták a paraszti társadalom mindennapi életét. A mai napig élő terület ez a vidéki Magyarországon, hiszen a bizonytalan, józan paraszti ésszel fel nem fogható dolgait a természetnek valamivel meg kell magyarázni. E jelek nagy részének az eredetét ma már nem lehet beazonosítani, sőt sokszor összefüggéseket találni sem egyszerű. Ahol mégis található valamilyen hasonlóság a jel és jelentése, valamint a jelenség és a bekövetkezett esemény között, ezt a természetben végbemenő törvényszerűségek, tőle független folyamatként fogta-fogja fel az ember. Példák erre a magyar néphitből: ha a „szalmásút” – a Tejút – jól látszik karácsonykor, sok szalma lesz – vagyis jó termés lesz; ha valaki patkót talál, annak szerencséje lesz; vagy az eltörött tükör szerencsétlenséget hoz.

A magyar népi kézművesség jelhasználatának tárgyalását könnyelműség lenne a székely rovásírás megemlítése nélkül tenni. A rovásírás név eredetét arra vezetik vissza, hogy általában fába, ritkán kőbe vésték, rótták a jeleket, valószínűleg innen a betűk szögletessége is. Az írásmód nagyban eltér a ma használt írástól, hiszen jobbról balra rótták, balkézrel, tehát olvasni is ebben az irányban kell a rúnákat – bevéssett jeleket.

†	Λ	⊗	∫	∫	†	H	↑	X	4	4	
GY	G	F	É	E	D	CS	C	B	Á	A	
∫	∫	D)	†	⊗	Λ	Z	⊙	1	†	∫
Ó,Ö,Ó	NY	N	M	LY	L	K ^{VÉG} IL. AKT	K ^{RÓZ}	J	I,Í	H	
Υ	†	M	∫	∫	X	Y	I	Λ	H	∫	
ZS	Z	V	Ü,Ú,Ú	TY	T	SZ	S ^{AS}	S ^{EB}	R	P	

2. ábra. Székely rovásírás abc-je

A legrégebbi és a leggyakoribb emlékek a Székelyföldről származnak, ott még a XVIII. században tanították az iskolákban ezt az írásmódot. Énlaka a Székelyföld egyik kicsi faluja, ahol az unitárius templomban Orbán Balázs fedezte fel a rovást 1864-ben és ő is vizsgálta először tudományosan.

3. ábra. Énlakai unitárius templom rovása 1668¹

Azonban nem csak a szellemi néprajz őriz jeleket, hanem a tárgyi néprajz is, bár ezek sajnos még kevésbé egyértelműek, mint a hitvilág jelei. A fazekasok írják a tányérokra a virágokat, esetleg nem is tudva azt, hogy más, mélyebb jelentést is hordoznak. Példák erre a nyugat-dunántúli fazekasok tányérjai:

¹ http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=11323 (2010. október 11.)

4. ábra. Magyarszombatfai tányér jégkorszak előtti istenábrázolással²

5. ábra. Magyarszombatfai tányér az Éden térképével³

A népi fazekas termékeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a jelek, jelrendszerek uralkodnak tárgyainkon. Vizsgálhatjuk az edényeket akár a XVIII. századból, akár a mai modern társadalmi igényeknek megfelelő ízlésvilágból is. Az is megállapítható viszont, hogy nem ismerjük a motívumaink jelentéseit, illetve azok csak egy részét. Például – és szintén az Őrségből hozhatjuk a példát – a tejes edényekre a mai napig ráteszik a mesterek a három keresztet, a gonosz elhárítása, elüldözése miatt.

² http://tudos.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=37025 (2010. október 11.)

³ http://tudos.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=37025 (2010. október 11.)

6. ábra. Őrségi tejesköcsög három gonoszelhárító kereszttel

MOTÍVUM

A lexikonok megfogalmazásai szerint a motívum az olyan legkisebb kifejező egység, melynek már önálló jelentése van. Egyszerűen nevezhetjük díszítménynek, vagy ornamentikának is. Önálló jelentéssel bír a néprajztudományon belül a folklórban, de az irodalomtudomány is alapfogalomként tartja számon.

7. ábra. Régi magyar motívum egy Révi korsón (saját fotó)

A magyar díszítőművészetben minden motívum jelentéstartalommal bír, előfordul olyan motívum is, amely többféle jelentést is hordoz magában. Talán a legkiemelkedőbb díszítmény a magyar népi fazekasságban is a tulipán motívum, mely önmagában is egy kompozíció – jelentése többnyire a nő. Nagyon sok formában megjelenik a magyar népi ornamentikák között. Kifejezhet állapotot, érzelmet, társadalmi helyzetet, életkort, élethelyzetet.

SZERKEZET

A szerkezet voltaképpen a tartalom és forma, valamint etika és esztétika egységének a hordozója.⁴ A szerkezet kialakítása mindig az anyag sajátosságainak figyelembevételével történt. Ezt a megfogalmazást éppúgy ráhúzhatjuk egy folklór elemre, ahogyan egy népi kézműves tárgyra is, hiszen az egység minden esetben nagyon fontos. A legtöbb szerkezettel kapcsolatos kutatást nem a tárgyi népművészetben tartjuk nyilván, hanem a folklór területén, de annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy akár a népi építkezésben, akár a használati tárgyak készítése során szem előtt kell tartani az összefüggéseket. Egy-egy használati tárgy olyan módon van elkészítve, mintha azt művészi agy és kezek komponálták volna. Holott erről szó nincs, hiszen a paraszti fazekasok nem művészek voltak a szó mai értelmében. Igaz, egy-egy XIX. századi edényt a kezünkbe véve ezt nehezen hisszük el. Ám azok az edények valóban művészi alkotásként készültek, de maximálisan megfeleltek a művészi szerkezetnek – ez akkor még ösztönösen jött. A szerkezetek vizsgálata egy-egy népi kézműves alkotáson megérne egy komoly kutatást, hiszen nagyon bonyolultak és a mai ember számára sokszor nem is érthetőek.

⁴ Néprajzi lexikon

8. ábra. Tökéletesen komponált szerkezet Les Gábor barcasági tányérján (saját fotó)

FORMA ÉS FUNKCIÓ

A két fogalmat a tárgyalkotó népművészetben véleményem szerint együtt kell tárgyalni. A forma egy olyan esztétikai fogalom, mely magában foglalja az alkotások külső megjelenési alakját, valamint a belső szerkezeti részeket, melyek befolyásolják a külső megjelenési formát. A népművészetben a forma nagyon fontos fogalom, hiszen az elkészült tárgyak megjelenési formája, az, amivel az ember először találkozik, amelynek először el kell nyerni a tetszést. Magán hordozza a tárgy egyediségét, stílusát. A népi fazekasságban a tárgyak formáját mindig a funkció határozza meg. A funkció szó működést, rendeltetést jelent. Megkülönböztetjük az edények formáit tájegységek szerint, általában úgy, hogy először meg kell határoznunk az adott tájegységen előforduló alapanyagot, hiszen az mindig befolyásolta, hogy milyen tárgyakat készítettek. Ha tűzálló a rendelkezésre álló agyag, akkor többnyire csak sütő-, főző edények készültek ott. Ha nem volt tűzálló alapanyag, akkor mindenféle más használati tárgyakat készítettek és a tűzálló edényeket vásárokból szereztek be. A funkció minden esetben meghatározta a formát, ez nagyon jól megfigyelhető abban az időszakban, mikor megjelent a háztartásokban a sparhelt tűzhely (spór), hiszen ez a fajta főzési mód igényelte a széles fenekű, ún. totyafazekakat, melyekben hamarabb főtt az étel, mert a széles fenék nagyobb hő felvevő teret biztosított.

9. ábra. Totyafazekak Csákvárról⁵

MOTÍVUMGYŰJTEMÉNY

Minden népi kézművességgel foglalkozó szakembernek, még ha csak most tanulja is, rendelkeznie kell egy motívumgyűjteménnyel. Ez a gyűjtemény magában kell, hogy foglalja az összes olyan sajátkezü rajzot, melyet az idők során rajzolt a kézműves, bármilyen formában. Tartalmazhat fotókat, másolatokat; tulajdonképpen minden olyan dokumentumot, melyet a népi kézműves a munkája során összegyűjt. Természetesen, jó, ha ez a gyűjtés tematizálva van tájegységenként, vagy edényformák szerint, vagy funkció szerint, esetlegesen a díszítmények elkészítési technológiája szerint. Jó az is, ha a fazekas nem csak összegyűjti a motívumokat, de le is rajzolja azokat. Illetve edényein is használja.

Összefoglalás

Egy napjainkban is dolgozó népi kézműves általános feladata, hogy ismerje az általa felhasznált díszítmények felépítését, használati lehetőségeit. Ismerje szakmája előképeit és azokat biztonsággal tudja alkalmazni. A munkája során gyűjtsön motívumokat és formákat és azokat alkalmazza, használja is.

TANULÁSIRÁNYÍTÓ

Keressen fel környezetében található múzeumok néprajzi gyűjteményeit érdeklődési körének megfelelően, önfejlesztése érdekében, különös tekintettel a motívumgyűjtésre. Ezek nagyon jó források a motívumgyűjtemények elkészítéséhez. De használhatja ehhez az idevonatkozó szakirodalmat is.

⁵ Kresz Mária: Magyar fazekasművészet

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK

1. feladat

Írd le mi a jellel foglalkozó tudomány neve?

2. feladat

Sorolj fel jeleket!

3. feladat

Hogyan készült a székely rovásírás?

4. feladat

Írd le mi a motívum?

5. feladat

Írd le mi a szerkezet?

6. feladat

Hogyan határozza meg a funkció a formát?

7. feladat

Hogyan készítenél el egy motívumgyűjteményt a fazekassághoz kapcsolódóan?

MEGOLDÁSOK

1. feladat

Szemiotika

2. feladat

Jin és jang, tejút, patkó találás, összetört tükör, székel rovás írás, istenábrázolások, kereszt, Nap szimbólum, csillag, rozmaring.

3. feladat

Általában fába, ritkán kőbe vésték, rótták a jeleket, valószínűleg innen a betűk szögletessége is. Az írásmód nagyban eltér a ma használt írástól, hiszen jobbról balra rótták, balkézrel, tehát olvasni is ebben az irányban kell a rúnákat – bevéssett jeleket.

4. feladat

A motívum az olyan legkisebb kifejező egység, melynek már önálló jelentése van. Egyszerűen nevezhetjük díszítménynek, vagy ornamentikának is.

5. feladat

A szerkezet voltaképpen a tartalom és forma, valamint etika és esztétika egységének a hordozója.

6. feladat

A funkció minden esetben meghatározta a formát, ez nagyon jól megfigyelhető abban az időszakban, mikor megjelent a háztartásokban a sparhelt tűzhely (spór), hiszen ez a fajta főzési mód igényelte a széles fenekű, ún. totyafazekakat, melyekben hamarabb főtt az étel, mert a széles fenék nagyobb hő felvevő teret biztosított.

7. feladat

Tematizálva, tájegységenként, vagy edényformák szerint, vagy funkció szerint, esetlegesen a díszítmények elkészítési technológiája szerint. Jó az is, ha a fazekas nem csak a motívumokat gyűjti össze, de le is rajzolja azt, illetve edényen használva is ismeri

IRODALOMJEGYZÉK

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kresz Mária: A magyar fazekasművészet, Corvina kiadó, Budapest, 1991.

Magyar néprajzi lexikon 1–5. Akadémiai kiadó, Budapest, 1982.

Jankovics Marcell: Jelkép–kalendárium, Csokonai kiadó, Budapest, 1997.

Csupor István–Csuporné Angyal Zsuzsanna: Fazekaskönyv, Mezőgazda kiadó, 1998.

Hofer Tamás–Fél Edit: Magyar népművészet, Corvina kiadó, Budapest, 1975.

http://tudos.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=37025 (2010. október 11)

http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=11323 (2010. október 11.)

AJÁNLOTT IRODALOM

Kresz Mária: A magyar fazekasművészet, Corvina kiadó, Budapest, 1991.

Magyar néprajzi lexikon 1–5. Akadémiai kiadó, Budapest, 1982.

Jankovics Marcell: Jelkép–kalendárium, Csokonai kiadó, Budapest, 1997.

Csupor István–Csuporné Angyal Zsuzsanna: Fazekaskönyv, Mezőgazda kiadó, 1998.

Hofer Tamás–Fél Edit: Magyar népművészet, Corvina kiadó, Budapest, 1975.

http://tudos.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=37025 (2010. október 11)

http://www.virtus.hu/?id=detailed_article&aid=11323 (2010. október 11.)

A(z) 1004–06 modul 017–es szakmai tankönyvi tartalomeleme felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
31 215 02 0010 31 01	Csipkekészítő
31 215 02 0010 31 02	Fajátékkészítő
31 215 02 0010 31 03	Faműves
31 215 02 0010 31 04	Fazekas
31 215 02 0010 31 05	Gyékény-, szalma- és csuhéjtárgykészítő
31 215 02 0010 31 06	Kézi és gépi hímző
31 215 02 0010 31 07	Kosárfonó és fonottbútor-készítő
31 215 02 0010 31 08	Szőnyegszövő
31 215 02 0010 31 09	Takács
31 215 02 0100 21 01	Kosárfonó

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:

21 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1-2008-0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210-1065, Fax: (1) 210-1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató